

גליון נושא: 'ריבית בבנקים'

בס"ד, יום ג' פרשת פקודי, כ"ח אדר א' תשע"ו.
לרפואת זיוות בת אסתר שתחי'.

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב המעיין ולא 'הלכה למעשה', בבא מציעא פרק איזהו נשך דף סח.

'היתר עיסקא' בבנק

בגמ' (בבא מציעא סח. סט:) מבואר שקבעו חז"ל מושג של 'עיסקא' באדם פרטי החפץ להרויח מכספו, לשם כך הוא עושה עיסקא עם חבירו. שני הצדדים מבינים את משמעות העיסקא שביניהם, ועל דעת כן משתתפים.

יש לדון איך לתרגם לזמננו, את דין 'העיסקא', ואת דין ה'היתר עיסקא' הנובע ממנו. מאחר שהמציאות של זמן הגמ' השתנתה לגמרי, ביחס למציאות של זמננו. ב'שוק ההלוואות' הנהוג כיום, המלוה אינו מכיר את הלוה באופן אישי (הבנק מעניק הלוואות ללקוחות כל הבנקים), ואין למלוה רצון אמיתי לעשות עיסקא עם הלוה. בפועל עיקר הסיכום המשותף מתמקד בגובה הריבית, ותנאי התשלומים. מציאות זו יוצרת שאלה מהותית שדנו בה גדולי הפוסקים, האם יש תוקף ל'היתר עיסקא' במצב כזה.

1. בנק בזמננו

הכרח: השאלה מתעצמת ביחס לבנקים, החובקים כיום זרועות עולם, וכלשונו של הגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה ריש פרק מא) שכמעט שאין לך אדם בזמננו שאינו מתעסק עם הבנק, עכ"ל.

כלכלה: אחד הרווחים העיקריים של הבנק, הוא מהלוואת כספים לכל דיכפין. לבנק קיים הון עצמי, וגם גיוס הון מאנשים פרטיים, ובכך הבנק ממלא תפקיד חשוב בכלכלה, כאשר הוא 'מתווך' בין אלו שיש להם כסף שאינו דרוש להם באופן מיידי, לבין אלו המבקשים להשתמש בממון זה למגוון מטרות. הבנק משלם למפקידים ריבית נמוכה, וגובה מהלווים ריבית גבוהה. והבנק 'מרויח' את הפער.

היסטוריה: מציאות מיוחדת זו ששמה בנק, נוצר עם התפתחות

הכלכלה. וכבר לפני קרוב ל-300 שנה, מוזכר **בהגהות היעב"ץ**, שפירש את הגמ' (ב"ק צח). 'היו לו מעות בקסטרא'. שהוא כענין 'בנקא' של וינצ'יא, אמשטרדם, המבורג, שיהיו מעותיהם שמורים, ובעלי המעות לוקחים אותם כשנצרכים להם, או נותנים אותם בכתב דם לאחרים. [וכבר בזמן המשנה אנו מוצאים את השולחני המלוה מעות, שהוא גם מוסמך לדעת האם המטבע שהובא לפניו מוזין].

2. חברה בע"מ

המתירים: מכיון שהבנק הוא רק חברה בע"מ, כתב בשו"ת מהרש"ג (י"ד סימן ג', סימן ה') שמותר להלוות בריבית לחברה בע"מ, מאחר שאין הרכוש הפרטי של בעלי המניות משועבד לעסקי החברה. וכן הורה המהרש"ג בתשובה ע"י תלמידו הר"ר משה נתן למברגר (הודפס בנועם כרך שני תשיט) שמותר. וכן דעת הגר"מ פּינְסְטֵיין זצ"ל (אגרות משה י"ד ח"ב סי' ס"ג) שמותר רק להלוות לבנק בריבית, כי לא שייך שעבוד הגוף לגבי חברה בע"מ, אבל אסור ללוות מהבנק בריבית.

ויש מתירים גם ללוות בריבית מהבנק, ולדעתם מותר לבנק ללוות ולהלוות בריבית, כמבואר בשו"ת חלקת יעקב (ח"ג סימן קצ) עפ"י דעת הרשב"א דהוי ממון שאין לו בעלים ידועים. ומביא מדברי הגר"ר יוסף ראזין זצ"ל - 'הרוגצ'ובר' (צפנת פענח סימן קפד) שאין בבנק איסור ריבית דאורייתא כי בעלי הבנק אינם משועבדים בעצם רק הכסף המונח שם, ושוב ליכא למי הוא משועבד, וכן הגדר של צדקה בריבית לא שייך בבנק שאינו אחיך. לכן אין איסור ריבית בבנק על פי דין תורה.

ועיין במנחת יצחק (ח"ד סימן טז וסימן יז) שהביא דברי הצפנת פענח, והסיק שאין לסמוך ולהתיר. ומכל מקום נראה מדבריו שסברא זו מועלת שבבנק הוא רק רבית דרבנן. ודעת הגר"ר יעקב בלוי זצ"ל שאין לסמוך כלל על היתר זה, ואין שום היתר ללוות בריבית מחברה בע"מ, וזה בכלל חשש ריבית דאורייתא. אמנם דעת הגר"ר אשר וייס שליט"א שאפשר לצרף היתר זה שחברת בע"מ אינו בכלל אחיך, ולא נאמר עליו פרשת ריבית שכן לשון הפסוק לא תשיף לאחיך (דברים כג כ), ובנק אינו בכלל אחיך.

האוסרים: מאידך דעת הגרצ"פ פּרְנֵק זצ"ל (הר צבי י"ד סי' ככו), שגם בחברת בע"מ איסור הריבית הוא מן התורה, שכל מה שהבעלים מגדירים זאת כחברת בע"מ, הוא כדי ליפטר מאחריות במקרה של קריסה, אבל למען האמת מנהלי הבנק הם בעלים גמורים. וכן דעת רוב גדולי הפוסקים שאסור לכל הפחות מדרבנן, כמבואר בדברי הגר"י ויס זצ"ל (שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' א') והגרש"ז אויערבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה סי' כ"ח), והגרא"י ישראלזון זצ"ל (קונטרס הלכות רבית) בשם חמיו הגר"ש אלישיב זצ"ל (קובץ תשובות ח"ג), והגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה), ותורת ריבית (יז, נד), והגר"ן קרליץ שליט"א (תקנת הרבית חלק א').

פנינים

זהירות מריבית

עיסקאות עם הבנק: ראש ישיבת מיר הג"ר נתן צבי פינקל זצ"ל נהג בזהירות יתירה, לא לקחת הלוואות מבנקים עבור הישיבה, כדי שלא ליכנס לשאלות בעניני 'היתר עיסקא'. גם עסקאות שקשורות לישיבה, שהיה בהן חשש רחוק של ריבית, וכתוצאה מכך הפסידה הישיבה כסף רב, לא נגע בהן. יתירה מזאת גם כשהיתה לו אפשרות להשקעות, החמיר שלא לעשות זאת דרך הבנק למרות שבענין זה דעת רוב הפוסקים שאין בעיה, הוא לא עסק בהן כדי להציב לעצמו סייג וגדר להתרחק מאיסור ריבית.

הנהגה זו קיבל מחמיו ראש ישיבת מיר הג"ר ביינוש פינקל זצ"ל שנוהג היה ללכת מדי יום לבנק, לבדוק שאין חשש רבית בחשבון הבנק של הישיבה. בתקופתו של הג"ר נתן צבי היו הסכומים פי כמה וכמה, ולמרות זאת לא התפשר.

ירא שמים אמיתי: שח הג"ר דוד כהן שליט"א בהספדו בביהמ"ד 'פרידמן' (י.ב.), מה ששמע מהרב אריה דביר שליט"א, שכאשר דיבר עם הגר"ש אלישיב זצ"ל בעניני היתר עיסקא, בתוך הדברים סיפר לו על הנהגותיו של הגר"צ פינקל זצ"ל בהרחקה מאיסור ריבית, התפעל הגר"ש והגיב: "זהו ירא שמים אמיתי!" (בכל נפשך עמוד 309).

מנהג ישראל תורה

למעשה !

ההיתר: שמעתי **מהרב אריה דביר שליט"א** בשם **הגרי"ש אלישיב** זצ"ל שעל ה'היתר עיסקא' החדש מותר לסמוך, ואף שכמה פעמים התבטא הגרי"ש ש'היתר עיסקא' של הבנקים 'דארף גרויס רחמים' (י.י.ו.), מכל מקום שורת הדין שאפשר לסמוך על זה.

והוסיף שיש לו ידיעה ברורה שלפני עשרות שנים כאשר כיהן הגרי"ש אלישיב כדיון, וקיבל את משכורתו לחשבון הבנק היה לו 'תכנית חסכון' (פק"מ) בבנק מזרחי טפחות, וזה היה עוד לפני שהכניסו לבנק את הנוסח החדש, ועוד לפני שהבנק הסכים שיחתום על 'היתר עיסקא' פרטי. [אכן כעבור שנים, בנק מזרחי טפחות חתם על שטר 'היתר עיסקא' פרטי עם הגרי"ש אלישיב זצ"ל]

והוסיף מה ששמע **מהגרי"ש אלישיב** שעדיף להכניס ב'היתר עיסקא' כמה שיותר קולות כגון ההיתר של החכמת אדם, וכך יתכוונו הבנקים ברצינות. מאשר להתעקש על כל החומרות ואז יש חשש שהבנק לא יקח את זה ברצינות, ולכן למעשה אפשר לסמוך על ה'היתר עיסקא' המצוי כיום בבנקים, שנוסח על ידו לפי הוראות הגרי"ש אלישיב, באופן שכמעט ואין סיכון לבנק כלל, וקרוב לוודאי שלא יפסידו את כספם, זה מחזק את ההנחה שמשלתם לבנק לקחת היתר עיסקא זה ברצינות. ❖

המנהג: למעשה כדי שלא להכשל בחשש איסור ריבית, נהגו בכל הדורות לעשות 'היתר עיסקא' עם הבנק, כפי שכתב **הגר"ע הדאיה זצ"ל** (שו"ת שמחת כהן חלק ז' סימן צו), כי מאז שנפתח **בנק אנגלו פלשתינה**, סידר **הגר"ר שמואל סלנט זצ"ל** שטר 'היתר עיסקא', ועליו סמכו כל המתעסקים עם הבנק, ואחריו נמשכו בכל הבנקים מאז ועד עתה.

כיום רוב המוסדות הפיננסים הגדולים בארץ ישראל, (בנקים, חברות ביטוח, קופות גמל, קרנות נאמנות, חברות כרטיסי אשראי) חתומים על שטר 'היתר עיסקא' כדון, ופועלים על פי היתר עיסקא כללי, המתיר להלוות וללוות בריבית. וכפי שכתב **הגר"י בלוי זצ"ל** (ברית יהודה פרק מ אות יא) נהגו לסמוך בבנקים על 'היתר עיסקא' כללי, והיינו שהנהלת הבנק מתחייבת שכל עסקי הבנק בין כמלוה ובין כלוה, יהיו על צד 'היתר עיסקא', וצריך שיהא ה'היתר עיסקא' גלוי ומפורסם לכל.

3. פקפוק ברצינות הבנק

יש מפוסקי זמננו (עיין **חוט שני** פרק יח הלכה ג', **ברית יהודה** פרק מ סעיף ח', והערה ט"ו, והערה כ"א). שפקפוק באמינות ה'היתר עיסקא' של הבנק. חלק מהטענות הם כדלהלן. מובן מאיליו, שבכל טענה לחוד יש הרבה מה להאריך, ורק נציין את עיקר הנקודות.

1. הבנק כגוף פיננסי גדול, אין לו רצון אמיתי וסמיכות דעת לעשות עיסקא עם הלוה, ובאמת הוא מעונין לקבל את ההלוואה + הקרן ותו לא מדי, ויש הערמה הניכרת.

2. בעלי הבנק אינם שומרי תורה ומצוות, ומצד אמונתם אינם חפצים ב'היתר עיסקא'.

3. אין בבנק 'מחלקה הלכתית', להתייעצות שוטפת על כל פעילות הבנק אם הוא מותר על פי הלכות ריבית, ויש רק 'מחלקה משפטית', שם העורכי דינים מתחשבים רק בחוקי המדינה.

4. הרבה סניפי בנק לא מאפשרים ללקוח לחתום על שטר 'היתר עיסקא' פרטי, למרות שמחייבים את הלקוח לחתום על הניירת הארוכה של חוקי הבנק.

5. ברוב מסמכי ההלוואה, לא כתוב שהוא על פי 'היתר עיסקא'. וגם במחשבי הבנק כתוב שהלוה קיבל 'הלוואה' בריבית באחוזים שסוכמו, ואין איזכור למונח ההלכתי של 'נותן ומתעסק', שהמתעסק קיבל מהנותן סכום זה 'לעיסקא', בהתחייבות לחלוק ברווחים.

6. לפעמים כששואלים את פקיד הבנק בשעת החתימה על המשכנתא, מה משמעות ה'היתר עיסקא' שתלוי על הקיר, הפקיד מגיב: זה לא קשור אליך ולא מחייב אותך כלום, העיקר תחתום ותקבל הלוואה לפי פרטי הריבית שסוכם.

7. בנק ישראל הוא סמכות העל בכל פעילות הבנק, ומי יערב לנו שבנק ישראל יתן גיבוי מלא ל'היתר עיסקא'. בפרט לאור העובדה שהם מתחשבים בקביעת בית המשפט ולא בקביעת בית דין.

8. בבנקים כיום נהוג לסמוך על 'היתר עיסקא' כללי ויש בזה מחלוקת האם מועיל 'היתר עיסקא' כללי או לא, אכן יש אומרים שבבנק זה יותר קל כיון שכל הלוה על דעת חוקי הבנק הוא לוח, ואחד מחוקי הבנק הוא ה'היתר עיסקא'.

9. הבנק מלוה גם באופנים שיתכן שאין מועיל בהם 'היתר עיסקא' (כגון: ריבית פיגורים, אוברדראפט, ריבית מוקדמת, עמלת ערבויות - ברית יהודה פרק מ' הערה כ"ב). ❖

הערות מבני החבורה

'היתר עיסקא' פרטי

שאלה: האם יש ענין לעשות 'היתר עיסקא' פרטי. **תשובה:** לדעת כל גדולי הפוסקים יש בזה הידור גדול, ויש אומרים שהוא קרוב לחיוב ובלי זה ה'היתר עיסקא' רק בדיעבד.

חומרא: מכח חלק מטענות אלו (שהובא בפנים), כותב **הגר"י בלוי זצ"ל** (ברית יהודה פרק מ' הערה כא) שהרוצה להחמיר שלא להתעסק עם הבנק בעסקים שיש בהם חשש ריבית בודאי שיש מקום לחומרא זו, ולא חומרא יתירא הוא. ואם רוצה להחמיר לעשות 'היתר עיסקא' פרטי כדי ללות מהבנק יש מקום לחומרא זו. ובפרט כשמוסיף בשטר ההלוואה עצמה שהוא נעשה על צד 'היתר עיסקא' (עצה"ע), כי יש בכוחו של מנהל הסניף לעשות עיסקא עם לקוח בודד ויש תוקף למעשיו.

וכן דעת **הגר"צ וובר שליט"א** (א.ו.ו.), ו**הגר"נ קופשיץ שליט"א**, ועוד הרבה מפוסקי זמננו שההסתמכות על היתר עיסקא של הבנק אינו לכתחילה, וכשאפשר להסתדר בצורה אחרת לא יסמכו על ההיתר עיסקא.

חיוב: וכן כותב **הגר"נ קרליץ שליט"א** (במכתבו הובא בקונטרס תקנת הרבית ח"א), ההיתר הכללי של הבנקים יש עליו הרבה פקפוקים, ולכל הפחות צריך לחתום באופן פרטי על הסכם עיסקא, ולא לסמוך על ההיתר הכללי. וכן דעת **הגר"י טשנר שליט"א** (שערי תורת הבית), ו**הגר"ר שבח רוזנבלט שליט"א** (י.י.ד.), שעדיף 'היתר עיסקא' פרטי. ולמעשה בבנק **מזרחי טפחות**, סניף בני ברק, רחוב רבי עקיבא, קיים אפשרות לחתום 'היתר עיסקא' פרטי עם הבנק, ולחתום על כל מסמכי ההלוואה שהם על פי 'היתר עיסקא'. (י.י.ד.). ❖